

УДК 913:911.3

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РИСИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗБУДОВИ ЯРЕМЧАНСЬКО-ВОРОХТИНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ НАПРИКІНЦІ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Рутинський М.Й.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто природно-ресурсні передумови та історико-географічні риси територіальної організації Яремчансько-Ворохтинської ТРС наприкінці XIX – першій половині XX століття. Розкрито особливості становлення її оздоровчо-рекреаційної спеціалізації.

Ключові слова: територіальна рекреаційна система, історико-географічні риси, оздоровчо-рекреаційна спеціалізація.

Актуальність теми. Територіальним рекреаційним системам Українських Карпат, з огляду на природні особливості та тривалий час перебування у складі Австро-Угорської імперії, а згодом Польщі, притаманна низка специфічних історико-географічних рис розвитку. Особливої актуальності й ваги ретроспективно-географічні дослідження цих специфічних рис набувають зараз – у період відродження традиційних для даного терену форм природокористування, і передусім рекреаційного природокористування, та формування на цій основі пріоритетних завдань та дороговказів сталого геопросторового розвитку даного регіону.

Мета цієї праці – стислий історико-географічний аналіз особливостей формування та організації Яремчансько-Ворохтинської ТРС наприкінці XIX – у першій половині XX ст., коли рекреація перетворилася для досліджуваного терену в одну з провідних галузей господарської спеціалізації і принесла йому славу одного з ексклюзивних курортних районів Центральної Європи.

Останні дослідження з проблематики. Проблематика історико-географічних досліджень території Західної України є предметом численних наукових праць та розвідок сьогодення. Питання історичних, ресурсно-географічних, геополітичних, соціально- та економіко-географічних передумов формування рекреаційно-туристичної сфери цього регіону нині розробляються цілою низкою українських учених, з яких найбільш значущий доробок мають представники Львівської, Чернівецької, Тернопільської, Київської та Житомирської наукових шкіл історичної географії і краєзнавства – Шаблій О. І., Заставецька О. В., Мариняк Я. О., Костриця М. Ю., Жупанський Я. І., Круль В. П., Тронько П. Т., Верменич Я. В., Серкіз Я. І., Вісьтак О. І., Любіцева О. О., Дутчак О. І., Трубочанінов С. В., Кузик С. П., Луцький Я. В., Рутинський М. Й. та ряд інших дослідників [див. 6, 7].

Виклад основного матеріалу. Злам XIX – XX ст. ознаменувався активізацією масового туристичного руху. В цей період остаточно

сформувалися два “піки” туристичної активності – зимовий (лещатарський) та літній (літницьковий). Суттєво ускладнилася і територіальна організація курортно-відпочинкових місцевостей Західної України. Уздовж основних залізниць, що ведуть в Карпати, з року в рік нарощували рекреаційний потенціал дві осі туристично-рекреаційного освоєння Галичини – Яремчанська та Сколівська.

Наприкінці XIX – у міжвоєнний період XX століття територіальним стрижнем і усталеною “візиткою” курортно-відпочинкових місцевостей Галичини стала Яремчансько-Ворохтинська ТРС. Рекреаційному “буму” дана ТРС не в останню чергу завдячує налагодженню зручної комунікації із основними центрами генерування рекреаційних потоків. “Віддаленість: з Кракова 12 год., зі Львова 5 год., із Чернівців 5 год., зі Станіславова 2 год. їзди потягом” [1, s. 116]. У межах названої ТРС сформувалися і тісно взаємодіяли між собою поліфункціональні курортно-відпочинкові центри Яремче, Ворохта, Дора, Микуличин, Татарів, Яблуниця.

Саме ж містечко Яремче набуло статус курортної столиці Галичини і Східних Карпат. За М. Орловичем, Яремче “має величезну кількість вілл, пансіонатів, готелів, ресторанів, в довколишніх лісах численні паркові стежки, утримувані в гарному стані, а про приємності дозвілля дбає тут “Клуб Яремчанський” [1, s. 17]. Не відставали від “столиці” і сусідні Татарів (“багато вілл і гостьових будинків, а також санаторій д-ра Жураковського”) та Ворохта (“ключ до виправ на Чорногорі, .. в якій розташований цілорічний санаторій д-ра Міхаліка”).

За д-рами С. Левицьким, М. Орловичем, Т. Працилом: “Літницько налічує 90 вілл і будинків, збудованих спеціально для літників, в них близько 500 покоїв, бездоганно облаштованих... функціонують в Яремче два пансіонати, один Градера – літній на 15 покоїв, другий суттєво більший – “Двір” – у власності Макаревичів на 26 чудово оснащених покоїв для зимового побутування, відкритий упродовж цілого року... ”

Готелі і ресторани: готель Скрижинського навпроти залізничного вокзалу, має 14 номерів,

щедро вмебльованих... Відкритий цілий рік. Готель Гануса... має 16 номерів... Готель Штейнграбера біля вокзалу. Ресторан Скрижинського... з просторою, дуже щедро декорованою залогою для харчування і просторою затіненою верандою. Щоденно ввечері концерт музикантів зі Станіславава...

Оздоровчі можливості: упродовж літнього сезону функціонує водооздоровчий заклад Граделя, де поряд з гідротерапевтичними процедурами застосовують масаж, електро(фізіо)терапію та сонячні ванни...

“Яремчанський клуб” докладає зусиль для поліпшення гостьового побуту... будує зручні стежки і сходинок як в самому Яремчі, так і в навколишніх лісах, встановлює лавки в прогулянкових місцях, утримує оркестр, організовує забори, концерти і театральні вистави, утримує бібліотеку з абонементом для книг і читацьким залом для газет і часописів, плац для командних ігор, тенісний корт, боулінг, човни для рибалки і т.д.

Піднесення Яремче датується щойно з 1895 р., в якому відкрито залізницю “Делятин – Вороненка”. Зазвичай... чисельність доходить до 4 тисяч сталих гостей, не рахуючи кільканадцяти тисяч приїжджених і туристів” [1, s. 62-65].

Власниками найрозкішніших пансіонатів і вілл, збудованих наприкінці XIX ст. у Яремче, були як місцеві євреї, так і представники буржуазних кіл Відня, Львова й інших великих міст як от пані Барауцевич, Бик, Чекалок, Е. Фішлер, М. Фішлер, доктор Гелертер, доктор Градер (дві вілли), Гальперн, Гірш, Кавецький, княгиня Юліана Пужиніна, Козловський (дві), Кеглер (дві), аптекар Крижановський, Лам (дві), радник Луцький, Медушинський, Карл Обст, радник Огірко, Перфецький, Рапацька, начальник збирачів податків Розенфельд, Шайнер, Скушинський, Скупневич, інженер Шпорек (сім), радник Штенцель, Таллер, доктор Волянський, Збосіл, Згігляр (дві), Зофалова (дві).

В адміністративному відношенні наприкінці XIX – на початку XX ст. Яремче залишалось присілком Дори. Однак настільки потужна рекреаційна розбудова вже тоді закріпила за цим присілком риси курортної столиці даної ТРС. Довкола цієї ідеї об'єдналися небайдужі; завдяки їхнім зусиллям 25 серпня 1896 року був створений туристичний “Клуб Яремчанський”, його головою обрано радника Зонненвенда. “Клуб Яремчанський” розробив комплекс заходів з рекреаційного упорядкування терену, щоб привабити відпочивальників і відділити Яремче від Дори. Під час літнього сезону відкрито поштову контору, налагоджено зручні транспортні під'їзди, облашто-

вано низку відпочинкових альтанок, лавочок, прокладено перші прогулярково-туристичні стежки тощо. В 1899 році видавець Леон Забалевиц організував випуск газети “Яремче”, яка виходила раз на тиждень у відпочинковий сезон. В 1902 році станіславський фотограф Артиховський у своїх двох віллах відкрив фотосалони. Він також продавав листівки з видами Яремчансько-Ворохтинської ТРС.

Таким чином, уже наприкінці XIX ст. усталилася рекреаційна спеціалізація Яремчансько-Ворохтинської ТРС як престижної курортної місцини для масового відпочинку й розваг міщан Відня, Варшави, Кракова, Львова та інших міст. Завдяки щорік масовішим напливам рекреантів спеціальним урядовим рішенням від 28 вересня 1910 року хутір Яремче було перетворено на самостійну адміністративну одиницю – гміну під цією ж назвою. Вже через рік її населення зросло до 1000 осіб.

Попри те, що Яремче все ще не було відділене від Дори, в 1900 році відбулися перші вибори “літнього” в'їта. Нам став відставний радник крайового суду Владислав Луцький. Місцеві газети в 1902 році писали, що Яремче розвивається завдяки Луцькому, котрий не шкодує сил для піднесення його розвитку. Завдяки йому збудовані павільйони для відпочинку, проведено серпантинну дорогу до печер Довбуша, для Яремче відведено 250 моргів державного лісу.

У 1905–1906 роках в Яремчі відпочивало за сезон 1500 літників, що приносило власникам вілл до 200 тис. корон щорічно. Затрати на будівництво вілл окупувалось за 3-5 років.

У 1907 році випущено путівник по Яремчу. Для відпочивальників влаштовували фестини, концерти, ігри тощо. Такі фестини відбулись, наприклад, 11 серпня 1907 року в районі ресторану Ланкоча біля водоспаду. Була багата лотерея (розіграно 500 призів), відбувся концерт військового оркестру зі Станіслава, небо заповнили повітряні кульки, ввечері була зроблена ілюмінація водоспаду, підготовлена різномайта програма забав. Загалом доходи “Клубу Яремчанського” щорічно сягали значної суми, наприклад від фестин – 1048 корон, з квитків за відпочинок у спеціально відведених для прогулянок місцях – 513 корон, за продаж місць для риболовлі – 88 корон, з продажі листівок – 67 корон.

За характером розбудови рекреаційної інфраструктури не відставали від “столиці” і сусідні центри цієї ТРС (див. Рис. 1). Ось як характеризує їхній рекреаційний потенціал путівник початку XX ст.:

- Дора – “Літнисько налічує 18 більших вілл і 35 будинків, спеціально збудованих для літників.

Попри це легко можна отримати скромніше помешкання в місцевих гуцулів. Також є два пансіонати; один В. Левицького, відкритий цілий рік, і другий О. Гросікової, що функціонує лише влітку. Загалом, крім гуцульських хат, налічується близько 300 добре облаштованих покоїв для винайму гостями. Їх чисельність зростає з кожним роком і пододала вже звичну цифру 2000 осіб... Прут, що плине через село, уможливує уживання якісних гірських річкових купань. На річці дві криті лазенки. Розваги: є тут "Клуб літніх гостей в Дорі", діяльність якого полягає в поліпшенні літникам побуту в літніську, закладає парк, розставляє лавки вздовж прогулянкових доріжок, які доглядає, також організовує збірні мандрівки мальовничими околицями..." [1, s. 46-47];

- Микуличин – "Ресторан разом з гостьовим будинком Анни Бауерової (від 2 кор.), іще кілька вілл і пансіонат д-ра Глушкевича (від 6 кор./добу)... "Притулок друкарів" в Микуличині (ночівля для туристів 1 кор., повне добове утримання 2 кор. 70 г.)... Влітку прибуває сюди кількості осіб – помешкання також в гуцулів... Крамниця Гуцульської спілки з виробами гуцульського мистецтва, далі парк, нещодавно закладений, в якому влітку виграють гуцульські оркестри" [4, s. 184-185]; "Готелів нема. Річна чисельність гостей понад дві тисячі осіб... Літників користаються освіжаючими річковими купаннями в Пруті. Курортне оздоровлення молочними продуктами. Місцевість має риси цілорічної кліматооздоровчої станції" [1, s. 114-116]. Уваги варте те, що 1901 року в Микуличині відкрито перший український курортний готель "Народна Гостинниця" на базі орендованої Львівським товариством вілли пароха о. Тадея Галайчука, зручно розташованої поблизу залізничного вокзалу. Вілла мала два поверхи, вісім покоїв і великий гостьовий зал.

- Підлешнів (присілок Микуличина, наступна після центру зупинка потяга) – "Декілька двоповерхових вілл і кілька одноповерхових будинків для літників, збирається тут за сезон близько 100 осіб" [1, s. 143];

- Ямна – "знаходиться тут декілька вілл приватних, зрештою – проживання в гуцулів... купелі в Пруті" [1, s. 60];

- Татарів – "влітку жваве (бл. 1000 осіб) літнісько... Біля вокзалу готель і ресторан Стжелецького "Ясна Поляна" (покої бл. 3 кор.), влітку музика. Кільканадцять вілл, oprіч них помешкання в гуцулів. Високо над вокзалом санаторій д-ра Жураковського" [4, s. 185]; "Близько 120 покоїв, переважно з кухнями, у спеціально збудованих для літників будинках, з

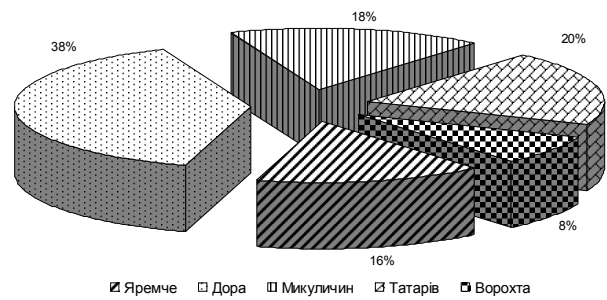

Рис. 1. Співвідношення (у %) зареєстрованих для тривалого оздоровлення рекреантів (літників) у населених пунктах Яремчансько-Ворохтинської ТРС станом на 1911 р.

них дві будівлі є пансіонатами... Понад те близько 50 покоїв, які здають місцеві мешканці..." [1, s. 198];

- Ворохта – "Поблизу вокзалу за віддуком над Прутом Чорногірський будинок Татранського тов. з рестораном, ночівля 2 кор. Пансіонат Дудзікової "Лена" (відкр. цілий рік) з просторою залогою і рестораном, від 7 кор. за день. Господа Перкатука, oprіч багато вілл приватних. Великий санаторій д-ра Міхаліка, Дім здоров'я священницький, вакаційна колонія для дітей працівників залізниці... Влітку бавиться тут близько 500 осіб, oprіч них – безліч туристів..." [4, s. 186].

Окремо слід виділити популярний серед галичан бальнеологічний курорт Делятин "з дуже сильним солянковим джерелом і мінеральними лазнями" [4, s. 181], готелями Дріммера та Діцкера, ресторанами Румель і Стефанюк. Приміське с. Любіжня з кількома гостьовими віллами урізноманітнювало нічліжну інфраструктуру цього курорту.

Обсяги рекреаційних потоків у ТРС щороку експоненційно зростали. За статистикою, 1912 році лише в Яремчі відпочивало 2403 особи [3].

М. Орлович наводить дані офіційної статистики за 1911 р., з якої можемо констатувати:

1) за обсягами рекреаційних потоків (на сталий побут від тижня до 1-3 місяців) у Галичині на початку ХХ ст. чітко виділилися і домінували три курортні ТРС з обсягами рекреантів на рівні 3 – 5 тис. осіб/рік – це Трускавець, Великий Любін і Яремче;

2) на початку ХХ ст. гірські курортні ТРС Східної Галичини за обсягами рекреаційних потоків все ще суттєво поступалися курортам в околицях Кракова. Так, зокрема, за даними 1911 р. у Закопане оздоровлялося 12911 осіб, тобто у 3,6 рази більше, ніж в Яремче.

Під час Першої світової війни рекреаційна інфраструктура Яремчансько-Ворохтинської ТРС зазнала нищівних руйнувань, оскільки даний терен був ареною запеклих боїв, його кілька разів перекроювала лінія фронту, тут громадилися

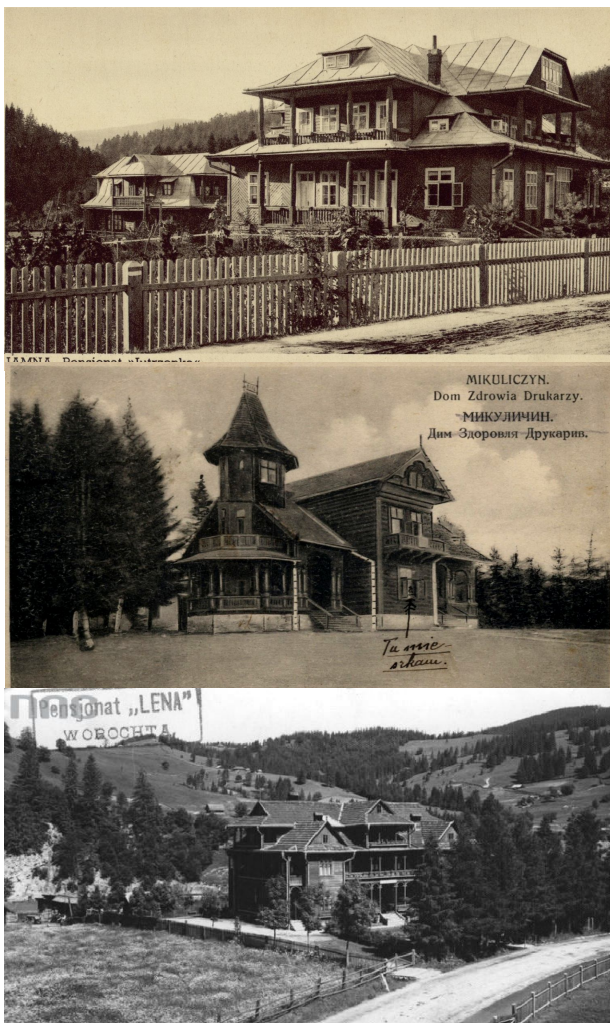

Рис. 2. Перлини самобутнього (“карпатського”, “гуцульського”, “закопанського”) архітектурного стилю рекреаційної забудови Яремчансько-Ворохтинської ТРС першої половини ХХ ст.

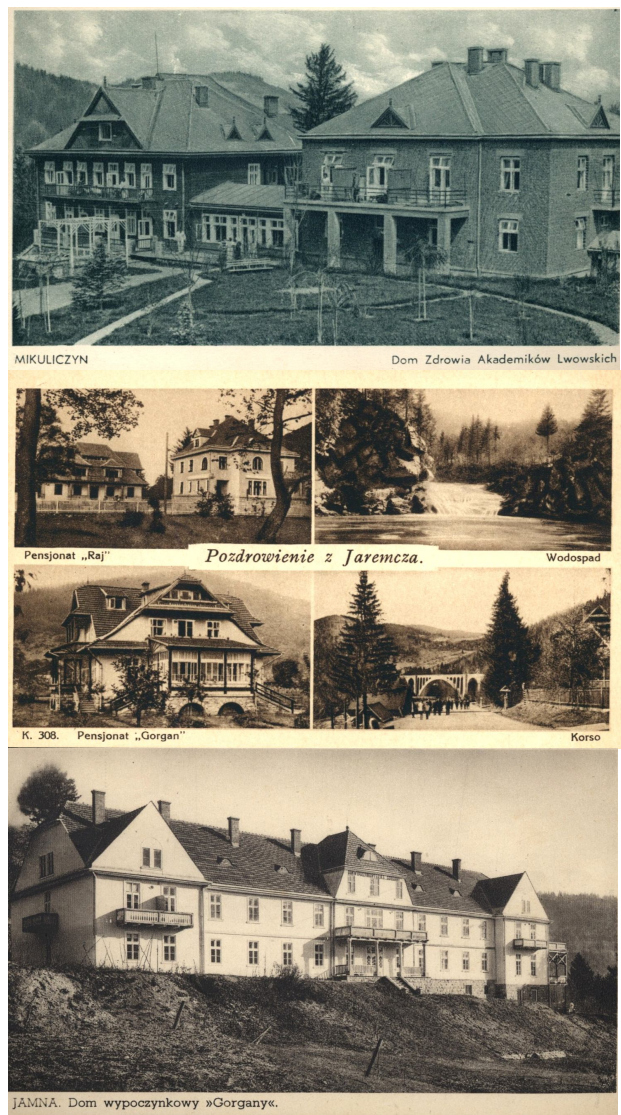

Рис. 3. Найпотужніші санаторні комплекси Яремчансько-Ворохтинської ТРС першої половини ХХ ст.

австрійські, російські, румунські та польські війська.

З 1919 році зусиллями нової польської адміністрації та місцевих підприємців розпочинається масштабна відбудова рекреаційної інфраструктури Яремчансько-Ворохтинської ТРС. Місцева адміністрація та інвестори (Штрум, Ганус, Макаревич та ін.) плекали далекосяжні задуми з перетворення терену на модерну курортно-відпочинкову ТРС альпійського взірця.

Однак лише 22 березня 1928 року розпорядженням президента Республіки Польща Яремчу надано статусу курортної місцевості. 28 січня 1929 року воевода Станіславський доктор Наконечніков-Клюковський підписав Статут курорту Яремче.

У міжвоєнний період ХХ ст. майже щороку у межах Яремчансько-Ворохтинської ТРС “виростали” нові вілли і пансіонати (“Морське око”, “Рай”, “Варшав’янка”, “Львів’янка”, “Стокрутка”, “Пристань”, “Троянда”, “Маритон”, “Гуцулка”,

“Тенеціана”, “Вільгрот” та ін.). Станом на 30-і рр. столиця ТРС – Яремче – налічувало 2 готелі, 44 пансіонати, 3 санаторії, 56 вілл та 53 гуцульські хати для відпочиваючих (літників) [3].

Великою популярністю користувався купелево-інгаляційний заклад доктора Йозефа Матушевського. В ньому було кілька десятків кабін для мінеральних і ароматичних ванн, інгаляторій, тераси для сонячно-повітряних ванн, відділ гідропатичних процедур. Заклад працював цілорічно. Лікування коштувало 7 злотих з особи денно без обмежень перебування. Державні службовці самоврядування, пенсіонери, військові та їхні родини отримували 35% знижки. Лікарі були звільнені від оплати.

Цінова політика закладів гостьового фонду Яремчансько-Ворохтинської ТРС вар’ювалася від помірної до найвищої у Галичині. За оренду однієї кімнати в пансіонаті чи віллі треба було платити 60-80 злотих на місяць. Медичне обслуговування в пансіонатах також було платним і здійснювалося

в основному лікарями, які приїжджали з Варшави, Кракова, Львова, Станіслава і створювали сезонні лікувальні та діагностичні кабінети.

Рекреаційно-туристична інфраструктура Яремчансько-Ворохтинської ТРС у міжвоєнний період остаточно диференціювалася для обслуговування тих чи інших сегментів туристів. Поряд з водолічницями й пансіонами для хворих упродовж 20-30-х рр. ХХ ст. формується мережа туристичних притулків, гірськолижних (лещатарських) комплексів, дитячо-юнацьких пластових таборів та агроосель-літніськ для самодіяльних туристів з числа української інтелігенції.

Літній сезон відпочинку у віллах та пансіонатах Яремчансько-Ворохтинської ТРС тривав з 15 травня до 15 жовтня, а зимовий — з 15 грудня до 15 березня.

Взимку відпочиваючі займалися лижним і санним спортом. У Яремчі був трамплін, працювали курси катання на лижах.

У 20-30-і рр. щороку в межах Яремчансько-Ворохтинської ТРС займалися гірським активним (піші і лещатарські виправи) та етнокультурним туризмом, оздоровлялися в курортних санаторіях і пансіонатах, відпочивали в численних оселях-літніськах і т. зв. “вакаційних колоніях” для шкільної і студентської молоді від 300 тис. до 1 млн. рекреантів. Для задоволення дедалі зростаючого напливу рекреантів була навіть запроваджена низка спеціальних туристичних сезонних (вакаційних і лещатарських) потягів з Варшави, Львова та Станіслава.

У вересні 1939 р. на терен Яремчансько-Ворохтинської ТРС вступили загони Червоної армії. 30 червня 1941 р. його окупували німецькі

війська. За час Другої світової війни багато пансіонатів були пошкоджені, а вілли зруйновані. Значну кількість мешканців терену було вивезено на примусові роботи до Німеччини. У післявоєнний період бере початок наступна – соціалістична – епоха розбудови курортно-рекреаційної інфраструктури Яремчансько-Ворохтинської ТРС.

Список літератури

1. Dr. Stanisław A. Lewicki, Dr. Mieczysław Oriowicz, Dr. Tadeusz Praschil. Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicji obejmującej zdrojowiska, uzdrowiska, miejscowości klimatyczne oraz miejscowości posiadające źródła mineralne, wreszcie stacje turystyczne i sporty zimowych. – Lwów: Grafil, 1912. – 360 s.
2. Hoffbauer Henryk. Przewodnik na Czarnohorę i do Wschodnich Beskidów. Z. 2, Wycieczki ze stacji kolejowych: Nadwórna, Delatyn, Dora, Jaremcze i Mikuliczyn. – Kolomyja, 1898
3. Jaremcze. Wsch. Małopolska (Karpaty). Księżka zdrojowa na sezon 1926. Zakład wodolecznicy (system Priessnitz), inhalatorium, pensjonat, kąpiele lecznicze. – Kołomyja: Naki. Zakładu, 1926. – 20 s.
4. Oriowicz M. Pustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Hali Niezłaski Cieszyckim. – Lwów: Grafil, 1919. – 510 s.
5. Клапчук В., Клапчук О. З історії Яремчанської курортної зони // Хрестоматія з галузьознавства. – Косів; Снятин, 2001. – С. 242-251.
6. Круль В. П. Історична географія Західної України: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. / В. П. Круль. – Чернівці: Вид. ЧНУ, 2008. – 188 с.
7. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. З історії галицького туристичного краєзнавства (друга пол. ХVІІІ – 1945 р.): розвиток мандрівництва / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський // Історія української географії. – 2005. – Вип. 2(12). – С. 48-54.

Рутинський М. Историко-географические особенности становления и развития Яремчанско-Ворохтинской территориальной рекреационной системы в конце ХІХ - первой половине ХХ века. Рассмотрены природно-ресурсные предпосылки и историко-географические черты территориальной организации Яремчанской-Ворохтинской ТРС в конце ХІХ - первой половине ХХ века. Раскрыты особенности становления ее оздоровительно-рекреационной специализации.

Ключевые слова: территориальная рекреационная система, историко-географические черты, оздоровительно-рекреационная специализация.

Rutinsky M. Historical and Geographical features of the formation and development Yaremchanski-Vorohtynskoyi recreational system in the late nineteenth - early twentieth century. Considered natural-resource conditions, historical and geographical features of the territorial organization Yaremchanski-Vorohtynskoyi TRS late nineteenth - early twentieth century. The features of the formation of its health-recreational specialization.

Key words: territorial recreation system, historical and geographical features, health and recreational specialization.